

Gebelerin Anne Sütü Sağma Teknikleri ve Saklama Koşulları Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi

Determination of Knowledge Levels of Pregnant Women about Breast Milking Techniques and Storage Conditions

Derya ŞAHİN¹®, Aysel TOPAN²®

¹Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Zonguldak, Türkiye

²Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı Zonguldak, Türkiye

ÖZ

Amaç: Çalışma gebelerin anne sütü sağma teknikleri ve saklama koşulları hakkındaki bilgi düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmış olup tanımlayıcı tipte bir çalışmadır.

Yöntem: Araştırma evrenini Ankara Dr. Zekai Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi yüksek riskli gebe polikliniğine Mart 2016-Temmuz 2016 tarihleri arasında başvuran gebeler oluşturmuştur. Örneklemeye vaka alma kriterlerine uygun çalışmaya katılmayı kabul eden 390 gebe alınmıştır. Verilerin toplanmasında "Tanıtıcı Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırmaya katılan gebelerin %74.6'sı anne sütü sağma tekniklerini duyduklarını ancak paritesi 1 ve üstü olan gebelerin %54.3'ü anne sütünü sağlamadığını; bu gebelerin %87.9'u sağlıklı anne sütünün saklanabileceğini bildiklerini ifade etmişlerdir. Anne sütü sağma tekniklerinden %63.1'i pompa ile sağma tekniğini bildiğini ve %73.8'i pompa ile süt sağma tekniğinin kullanımının daha kolay olarak bildiğini ifade etmiştir. Doğum sonrası ilk altı ay içinde çalışmayı planlayan annelerde anne sütüyle besleme hakkında eğitim alanların oranı, çalışmayı planlamayan annelerden anlamlı derecede daha yüksek saptanmıştır (p=0.042). Anne sütü ile beslemeye yönelik bilgi alma durumu ile gebelerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır (p=0.024). Eğitim seviyesi yüksek olan annelerin anne sütü ile beslemeyi daha az tercih ettiği saptanmış olup buna karşın bu annelerin anne sütü ile beslemeye yönelik daha fazla bilgi aldıkları belirlenmiştir.

Sonuç: Araştırma sonucunda gebelerin büyük çoğunluğunun anne sütünün saklanabileceğini, bununla ilgili eğitimlere katıldıklarını ve doğum sonrasında anne sütünü saklama koşullarında zorluk yaşamayacakları saptanmıştır. Yapılan hemşirelik yaklaşımlarında anne sütü ile beslenme, anne sütü sağma teknikleri ve anne sütü saklama koşulları konusunda aile sağlığı merkezlerinde ve hastanelerde gebelere bilgilendirilme yapılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Anne sütü, gebe, anne sütü saklama koşulu, anne sütü sağma tekniği, bilgi düzeyi

ABSTRACT

Objective: This was a descriptive study that was performed to determine knowledge levels of pregnant women about breast milking techniques and storage conditions.

Methods: The universe of the study was composed of pregnant women who admitted to high risk pregnancy outpatient clinic of Ankara Dr Zekai Tahir Burak Women Health Education and Research Hospital between March-July 2016. Sample included 390 pregnant women who met the inclusion criteria and who approved to participate in the study. "Descriptive Information Form" was used in the collection of data.

Results: 74.6% of the women in the study stated that they heard about breast milking techniques while 54.3% of women with parity ≥ 1 does not milk; and 87.9% of these women told that they knew how to store milked breast milk. 63.1% of breast milking knows the milking technique using pump, and 73.8% considers this technique is easier. The ratio of women who have taken education about feeding with breastmilk was found to be significantly higher among the mothers who started working within the first six months following childbirth compared to unemployed mothers (p=0.042). A statistically significant difference was found between the state of getting information about feeding with breast milk and the education level of pregnant women (p=0.024). It was detected that mothers with a high education level less preferred to feed with breast milk; but they got more information about feeding with breast milk.

Conclusions: It can be stated that it is necessary to provide trainings planned for breast milking techniques and milk storage conditions since pregnancy period and to provide the support in favor of participation of pregnant women in these trainings. In nursing approaches implemented in the family health centres and hospitals, pregnant women should be informed about feeding with breast milk, breast milking techniques and mother milk storage conditions.

Keywords: Breast milk, pregnant, breast milk storage conditions, breast milking technique, knowledge level

Yazışma adresi: Dr. Öğr. Üyesi Aysel Topan,
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
İbni Sina Kampüsü, Hemşirelik Bölümü, Kozlu 67600 Zonguldak - Türkiye
e-posta: ayskose@hotmail.com

ORCID

D.Ş. 0000-0003-3369-4443
A.T. 0000-0002-5883-0045

© Telif hakkı G.O.P Taksim Eğitim ve Araştırma Hastanesi. Logos Tıp Yayıncılık tarafından yayınlanmaktadır.
Bu dergide yayımlanan bütün makaleler Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

© Copyright Association of Publication of the G.O.P. Taksim Training and Research Hospital.
This journal published by Logos Medical Publishing.
Licensed by Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Alındığı tarih: 14.08.2018
Kabul tarihi: 24.09.2019

GİRİŞ

Anne sütü doğumdan itibaren bebeğinin en temel besini olmakla beraber ekonomik, doğal, temiz ve ideal bir besin olması nedeniyle hiçbir besin anne sütünün sağladığı yararı sağlamamaktadır. Anne sütünün ve emzirmenin hem bebek hem de anne için başta beslenme olmak üzere sağlık, bağışıklık, gelişimsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik yönden pek çok sayıda yararları vardır ⁽¹⁻³⁾. Anne sütü ile beslenmenin; yenidoğan mortalite ve morbidite oranlarını azaltması, bebeklerin uygun beslenme, büyüme ve gelişmelerini sağlaması, diğer tüm beslenme şekillerinden üstünlükleri, aileye ve ülkeye getirdiği ekonomik yararlar tüm dünyada bilinmektedir. Dünya’da ve Türkiye’de son yıllarda sadece anne sütü ile beslenen bebeklerin oranı yükselmesine rağmen beslenme süresi hala istendik düzeyde değildir ^(1,4-6). Ülkemizde, bölgelere ve ailelerin sosyo-kültürel düzeylerine göre değişimler göstermekle beraber genel olarak emzirme süresinin uzun olduğu pek çok çalışmada gösterilmiştir ⁽⁷⁾.

Doğumdan sonra, altı ayın sonuna kadar bebeğin beslenmesinde anne sütü tek başına yeterlidir. Bu dönemde tıbben gerekli olmadıkça bebeğe anne sütünden başka, su da dâhil olmak üzere hiçbir ek gıda verilmemesi önerilmektedir. Altı aydan sonra uygun şekilde başlanacak olan ek gıdalarla birlikte emzirmeye iki yıl devam edilmelidir ^(1,2,4,8,9).

Yenidoğan ve süt çocuğu dönemi beslenmesinde ideal bir besin olan ve olumlu etkileri yaşam boyu devam eden anne sütü ile beslenme her çocuğun doğal hakkıdır. Uygun teknik, sıklık ve sürede emzirmek, ilk altı ay anne sütü dışında hiçbir sıvı ya da katı besin vermemek ve iki yaşın sonuna kadar ek besinlerle birlikte emzirmeyi sürdürmek idea beslenmenin temel koşullarıdır. Ancak hem anneden kaynaklı hem bebekten kaynaklı nedenlerden dolayı emzirmeleri bazen sıkıntıya uğramaktadır ^(1,8,9).

Yapılan çalışmalarda emzirmeyi başlatma ve devam ettirmede etkili olan birçok faktörden söz edilmektedir. Bu faktörlerden biri olan annenin çalışma yaşamı anne sütü ile beslemede büyük önem arz etmektedir. Çalışan annelere bakıldığında bilgi eksikliği ve beraberinde çalışma koşulları nedeniyle emzirme sorunları yaşamakta ve erken dönemde anne sütü vermeyi

birakabilmektedir. Annenin çalışması veya bebeğinin yanında olmaması durumunda süt sağılması ve gerektiğinde bebeğe vermek üzere de uygun koşullarda saklanmasını da gündeme getirecektir ^(4,8,9).

Annelerin bebeklerini anne sütü ile beslemeyi başabilmesi için, bebeklerinden ayrı kaldıklarında veya emzirme problemleri yaşadıklarında nasıl baş edebileceklerini bilmeleri gerekmektedir. Bilinen süt sağma tekniklerinden elle veya pompa yardımıyla süt sağlamak, emzirme ile ilgili problemlerle mücadele etmede annelere yardımcı önemli yöntemlerdendir. Uygun görülen ve önerilen ise; annelerin bebeğini emzirek taze süt vermesidir. Anneler bebeklerinden ayrı kaldığında bebek beslenmesi için süt sağma, emzirmeyle birlikte sürdürecekleri önemli bir uygulama olarak görülmektedir ⁽¹⁰⁾.

Uygun tekniklerle sağılmış anne sütünün ideal koşullarda saklanması, sütün besleyicilik ve immünolojik içeriğinin korunması ile mikroorganizma gelişiminin önlenmesi açısından önemlidir. Bu noktada anne sütünün bebek için faydalı ve sütün etkinliğinden tam olarak yararlanabilmesi için uygun saklanması gerekmektedir. Uygun koşullarda saklanmayan anne sütünün besleyicilik değeri azalır, immünolojik özellikleri kaybolur ve mikroorganizmalar üreyebilir. Bu doğrultuda annelerin sütlerini nasıl ve hangi kaplarda sakladığı, hijyenini nasıl sağladığı ve hangi yöntemle çözdürdüğü önem arz etmektedir ^(8,11,12). Sütün saklama koşullarının yanı sıra bu koşulları sağlayacak ve kullanılacak kaplar, bu kaplarının kullanımı ve temizliği de önemli bir konudur. Anne sütünün saklandığı kap ve transportu önem arz ederken yine bunların saklandığı yer, ısısı ve saklanma süresi anne sütünün etkinliğini kaybetmemesi hususunda diğer etkenlerdir ^(12,13).

YÖNTEM

Araştırmanın Tipi ve Amacı

Gebelerin anne sütü sağma teknikleri ve saklama koşulları hakkındaki bilgi düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmış olup tanımlayıcı tipte bir çalışmadır.

Araştırmanın Değişkenleri

Bağımlı Değişken: Gebelerin anne sütü sağma teknikleri ve anne sütü saklama koşulları ile ilgili bilgi sahibi olma durumu

Bağımsız Değişkenler:

- Gebelerin sosyodemografik özellikleri (anne yaşı, anne ve baba mesleği, anne ve babanın eğitim durumu, ailenin gelir durumu, aile tipi, yaşadığı yer, ailedeki birey sayısı, gebelik haftası, istenilen gebelik durumu, gebelik memnuniyet durumu, doğum sonrası ilk 6 aylık dönemde çalışma durumu, doğum sonrası bebeğini besleme tercihi),
- Anne sütü sağma teknikleri ile ilgili değişkenler (Annenin sütü sağma tekniklerini duyma durumu, öncesinde süt sağma durumu, süt sağılmışsa zorluk yaşanma durumu, süt sağma teknikleri bilme durumu, süt sağma tekniklerinin kullanım kolaylığı, süt sağılma sıklığı),
- Anne sütü saklama koşullarına yönelik değişkenler (Anne sütü saklama koşullarını duyma durumu, anne sütü saklama yeri, anne sütü saklama zorluk yaşama durumu, anne sütü saklama koşulları hakkında bilgi alma durumu, anne sütü saklama koşulları ve saklama kaplarına yönelik ifadeler, anne sütü saklanma derecelerine ve saklama kaplarının temizliğine yönelik ifadeler)

Araştırmanın Yeri

Araştırma, Ankara Dr. Zekai Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yüksek Riskli Gebe Polikliniğinde gerçekleştirilmiştir. Anneden ya da bebekten kaynaklı riskli durumlar nedeniyle doğum sonrası emzirmede risk oluşturabilmektedir. Bu nedenle araştırma Yüksek Riskli Gebe Polikliniğinde yapılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini, Kasım 2014-Kasım 2015 tarihleri Ankara Dr. Zekai Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yüksek Riskli Gebe Polikliniğine başvuran 10.280 gebe oluşturmuştur. Örneklem grubunun seçiminde evrenin bilindiği, sıklığın bilinmediği durumlarda kullanılan formülden yararlanılmış olup, örneklem büyüklüğü %5 hata payı, bilinmeyen prevalans %50 ve %95 güven aralığında 370 olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında araştırmaya katılmayı kabul eden 390 gebe ile çalışma yapılmıştır.

Gebelerin Araştırma Kapsamına Alınma Kriterleri

- Araştırmaya katılmaya gönüllü olması ve sözlü onam vermesi
- Okur-yazarlığı olması

- İletişim engelinin bulunmaması

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri “Tanıtıcı Bilgi Formu” ile toplanmıştır. Tanıtıcı Bilgi Formu araştırmacı tarafından konu ile ilgili literatür ve Pediatri Hemşireliği alanında 3 uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır^(1,2,8,9,28). Tanıtıcı Bilgi Formu; açık uçlu ve çoktan seçmeli soruların yer aldığı sorulardan oluşmaktadır. Tanıtıcı Bilgi Formunda toplam 67 soru vardır. Sorular bölümler halinde sorulmuştur. A bölümü; 1’den 17’e kadar, kişisel bilgileri içerir. B bölümü; 18’den 25’e kadar, anne sütü sağma tekniklerine yönelik soruları içerir. Son bölüm olarak C bölümü; 26’dan 67’e kadar C1, C2, C3 ve C4 bölümler olarak alt başlıklar halinde toplanmış ve genel olarak anne sütü saklama koşullarına yönelik ifadeleri içermektedir. Veriler yüz yüze görüşme tekniği muayene öncesi bekleme salonunda toplanmıştır. Her görüşme yaklaşık 20 dk. sürmüştür.

Araştırmanın Uygulanması

Ön uygulama aşaması

Ön uygulama örneklem grubuna alınmayan 30 gebe üzerinde Şubat 2016 tarihinde yapılmıştır. Ön uygulamadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda veri toplama formu tekrar düzenlenmiştir. Ön uygulamaya alınan gebeler örneklem grubu belirlenen kriterler doğrultusunda seçilmiştir ve sözlü onamları alınmıştır. Ön uygulamaya alınan gebeler örneklem grubuna dahil edilmemiştir.

Uygulama aşaması

Araştırma Mart 2016-Temmuz 2016 tarihleri arasında yapılmış olup, Ankara Dr. Zekai Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yüksek Riskli Gebe Polikliniğine başvuran gebelere yüz yüze görüşme tekniği ile yaklaşık 20 dk. süren görüşme yapılarak veriler toplanmıştır.

Araştırmanın Etik Boyutu

- Araştırmaya katılan gebelerden sözlü aydınlatılmış onam alınmıştır.
- Araştırma için Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi insan araştırmaları etik kurulundan (25.02.2016/97) izin alınmıştır.
- Araştırmanın yapılacağı kurum olan Ankara Dr. Zekai Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nden gerekli kurum izini alınmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışma verileri SPSS 19 paket programına aktarılarak analizler tamamlanmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler için sıklık dağılımları (sayı, yüzde) verilmiştir. İki bağımsız kategorik değişkenin karşılaştırılması ki kare analizi ile incelenmiştir. Ki-kare analizi yapılırken bazı analizlerde ki kare analizinin beklenen değer varsayımı gereği değişkenlerde grup birleştirilmesi yapılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Ankara Dr. Zekai Tahir Burak Kadın Sağlığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi yüksek riskli bebe polikliniğine başvuran gebelerle ve bu kişilerin bireysel beyanları ile sınırlıdır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan gebelerin %35.9'u 16-24 yaş aralığında, %35.4'ü lise mezunu, %76.4'ünün çalışmadığı, %64.4'ünün şehir merkezinde yaşadığı ve %77.4'ünün çekirdek aile yapısında olduğu saptanmıştır. Çalışmaya katılan gebelerin %10.8'i ilk 6 ay emzirme döneminde çalışmayı planlamakta iken %89.2'si çalışmayı planlamadığını ifade etmiştir. %43.3'ünün ilk gebeliği olduğu, %56.2'sinin paritesinin 1-3 arasında olduğu, ve %0.5'inin ise paritesinin 4 ve üstünde olduğu, eşlerinin %29.2'sinin serbest meslekte çalıştığı ve %63.8'inin gelirinin giderine eşit olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan gebelerin %50.3'ünün 25-36 gebelik haftasında, %94.1'inin istenen gebelik olduğu ve %95.4'ünün gebeliğinden memnun olduğu saptanmıştır.

Tablo 1. Gebelik Döneminde Anne Sütü ile Beslenme Hakkında Bilgi Durumları ve Tercihleri.

Özellikler (N=390)	n	%
Eğitim Alma Durumu		
Alan	157	40.3
Almayan	233	59.7
Eğitim Alanların Yeterlilik Değerlendirmesi		
Yeterli	103	65.6
Yetersiz	15	9.6
Kararsızım	39	24.8
Bebekleri Doğduğunda Beslenme Tercihleri		
Anne Sütü	154	39.5
Hazır Mama	10	2.6
Karışık (Anne Sütü ve Hazır Mama)	55	14.1
Karar vermedim	171	43.8
Toplam	390	100

Araştırmaya katılan gebelerin, anne sütü ile beslenme konusunda %40.3'ü eğitim aldığını ve bunların %65.6'sı aldıkları eğitimin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Gebelerin %43.8'i bebekleri doğduğunda beslenme tercihlerine henüz karar vermediklerini, %39.5'i ise bebeklerinde anne sütünü tercih edeceğini ifade etmiştir.

Tablo 2. Gebelerin Anne Sütü Sağma Teknikleri Konusunda Bilgi Durumları.

Özellikler (N=390)	n	%
Anne sütü sağma tekniklerini hiç duydunuz mu?		
Evet	291	74.6
Hayır	99	25.4
Anne sütü ne ile sağılır?		
Elle Sağma Tekniği	87	22.3
Pompa İle Sağma Tekniği	246	63.1
Diğer (Enjektör ve ılık su şişesi sağma tekniği)	57	14.6
Hangi teknik kullanımı daha kolaydır?		
Elle Sağma Tekniği	74	19.0
Pompa İle Sağma Tekniği	288	73.8
Diğer (Enjektör ve ılık su şişesi sağma tekniği)	28	7.2
Anne sütü ne kadar sıklıkla sağılmalıdır?		
En az 3 saatte bir	183	46.9
Geceleri 2-3 kez ya da daha az	31	8.0
Sıklığını bilmiyorum	176	45.1
Toplam	390	100.0
Daha önce sütünüzü sağdınız mı?		
Evet	101	45.7*
Hayır	120	54.3*
Toplam	221	100.0

*Paritesi 1 ve üstü olan 221 gebe üzerinden hesaplanmıştır.

Araştırmaya katılan gebelerin %74.6'sı anne sütü sağma tekniklerini duydıklarını ancak paritesi 1 ve üstü olan gebelerin %54.3'ü anne sütünü sağmadığını ifade etmiştir. Gebelerin %63.1'i anne sütü sağma

Tablo 3. Gebelerin Anne Sütü Saklama Koşulları Hakkındaki Bilgi Düzeyleri

Özellikler (N=390)	n	%
Sağlanmış anne sütü saklanır mı?		
Evet	343	87.9
Hayır /fikrim yok	47	12.1
Anne sütü nerede saklanır?		
Buzdolabında	183	46.9
Derin dondurucuda	77	19.8
Diğer (oda ısısı, hepsi)	130	33.3
Doğum sonrası saklama koşullarında zorluk yaşayacağımızı düşünüyor musunuz?		
Evet	113	29.0
Hayır	277	71.0
Daha önce anne sütü saklama koşullarına yönelik eğitime katıldınız mı?		
Evet	81	20.8
Hayır	309	79.2
Toplam	390	100

tekniklerinden pompa ile sağma tekniğini bildiğini, %73.8'i pompa ile süt sağma tekniğinin kullanımının daha kolay olarak bildiğini ve %46.9'u anne sütü sağma sıklığını en az 3 saatte bir olarak ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan gebelerin anne sütü saklama koşulları hakkındaki bilgi düzeyleri incelendiğinde, %87.9'u anne sütünün saklanabileceğini, %46.9'u anne sütünün buzdolabında saklanması gerektiğini ve %79.2'si daha önce anne sütü saklama koşulları ile ilgili eğitime katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan gebelerin saklama kapları ile ilgili sorulara verdiği yanıtlar incelendiğinde; "Uzun süreli kullanımda sert plastik ve camdan yapılmış sert kenarlı kaplar kullanırım" diyen annelerin %49.5'i bu ifadeye doğru şıkkı, "Kısa süreli (72 saatten daha az) kullanımda poşetler tercih ederim" diyen annelerin %34.6'sı bu ifadeye doğru şıkkı, "Kaplar hava geçirmez özellikte olmalıdır" diyen annelerin %78.2'si bu ifadeye doğru şıkkı, "Saklama kapları ağzına kadar doldurulmamalıdır" diyen annelerin %44.1'i bu ifadeye doğru şıkkı, "Kaplar su geçirmez etiket ve mürekkeple etiketlenmelidir" diyen annelerin %47.9'u bu ifadeye doğru şıkkı ve "Saklama kaplarının üzerine sütün sağıldığı tarih yazılmalıdır" diyen annelerin %74.6'sı bu ifadeye doğru şıkkı işaretleyerek, bu ifadelere doğru yanıt vermiştir.

Araştırmaya katılan gebelerin saklama kapları temizliği ile ilgili ifadelerine verdiği yanıtlar incelendiğinde; "Kaplara dokunmadan önce eller sabunla yıkanır ve havlu ya da tek kullanımlık kağıt havlu ile kurulanır" diyen annelerin %84.1'i bu ifadeye doğru şıkkı, "Kaplar sıcak su ile iyicene yıkanır kurumaya bırakılır" diyen annelerin %79.2'si bu ifadeye doğru şıkkı, "Saklama kapları sıcak, sabunlu suyla yıkanmalı ve durulanmalıdır" diyen annelerin %67.7'si bu ifadeye doğru şıkkı, "Saklama kapları bulaşık makinesinde yıkanmaz" diyen annelerin %17.2'si ifadeye yanlış şıkkı, "Saklama kapları yıkadıktan sonra kaynatılır" diyen annelerin %64.9'u ifadeye doğru şıkkı, "Saklama Üç aylık ve daha küçük bebeklerde saklama kapların detaylı temizliğine gerek yoktur" diyen annelerin %64.6'sı yanlış şıkkı, "Ticari ev sterilizatörleri (örneğin, elektrikli ya da mikrodalga buhar sterilizatörü ya da kimyasal sterilizatörler) kullanıyorsa kullanım şartlarına uyulmalıdır" diyen annele-

rin %45.1'i ifadeye doğru şıkkı, "Tencereye sıcak su konulup kaplar altından hava kabarcıkları çıkmayınca kadar suyun içine batırılır ve tencerenin kapağı kapatılır ve su kaynatılır" diyen annelerin %47.7'si ifadeye doğru şıkkı işaretleyerek, bu ifadelere doğru yanıt vermiştir.

Araştırmaya katılan gebelerin saklama kapları temizliği ile ilgili ifadelerine verdiği yanıtlar incelendiğinde; "Çözdürülmüş anne sütü buzdolabında 4 saate kadar saklanabilir, tekrar dondurulur" diyen annelerin %44.6'sı bu ifadeye yanlış şıkkı, "Sağılmış anne sütü mikrodalga fırında ısıtılabilir" diyen annelerin %47.9'u bu ifadeye yanlış şıkkı, "Anne sütü ocakta ısıtılabilir" diyen annelerin %40.3'ü ifadeye yanlış şıkkı, "Dondurulmuş sütün buzu buzdolabında ya da ılık suyun içinde çözülür" diyen annelerin %47.9'u ifadeye doğru şıkkı, "Yeni sağılmış süt buzdolabının rafında, buz ya da buz paketlerinin içinde bir saat tutulur ve daha sonra aynı gün sağılıp önceden soğutulan sütün üzerine eklenir" diyen annelerin %11'i ifadeye doğru şıkkı, "Süt saklama kabı buzlukta buz ile temas etmemelidir" diyen annelerin %14.1'i yanlış şıkkı, "Ilık süt dondurulmuş süt ile karıştırılabilir" diyen annelerin %45.6'sı ifadeye yanlış şıkkı, "Sütün

Tablo 4. Gebelerin Anne Sütü Saklama Koşulları İle İlgili İfadelere Verdikleri Yanıtların Dağılımı.

Özellikler (N=390)	n	%
Anne sütü sağılmadan ve bebeğe verilmeden önce eller yıkanmalıdır		
Doğru	373	95.6
Yanlış	1	0.3
Bilmiyorum	16	4.1
Anne sütü günde birkaç kere farklı zamanlarda sağılıp birleştirilerek istenen miktar elde edilebilir		
Doğru	100	25.6
Yanlış	100	25.6
Bilmiyorum	190	48.8
Bebeğe vermeden önce saklama kabı sallayarak karıştırılır ve sıcaklığı kontrol edilir		
Doğru	244	62.6
Yanlış	18	4.6
Bilmiyorum	128	32.8
Acil durumlar için küçük miktarlarda (30-60 mL) süt saklanmalıdır		
Doğru	202	51.8
Yanlış	26	6.7
Bilmiyorum	162	41.5
Kalan sütün atılmaması için az miktarlarda depolanmalıdır		
Doğru	217	55.7
Yanlış	43	11.0
Bilmiyorum	130	33.3
Toplam	390	100

40°C'nin üzerinde ısıtılmaması önerilmektedir" diyen annelerin %31'i doğru şıkkı işaretleyerek, bu ifadelerle doğru yanıt vermiştir.

Araştırmaya katılan gebelerin anne sütü saklama koşulları ile ilgili ifadelerle verdiği yanıtlar incelendiğinde; "Anne sütü sağılmadan ve bebeğe verilmeden önce eller yıkanmalıdır" diyen annelerin %95.6'sı ifadeye doğru şıkkı, "Anne sütü günde birkaç kere farklı zamanlarda sağılıp birleştirilerek istenen miktar elde edilebilir" diyen annelerin %25.6'sı bu ifadeye doğru şıkkı, "Bebeğe vermeden önce saklama kabı sallayarak karıştırılır ve sıcaklığı kontrol edilir" diyen annelerin %62.6'sı ifadeye doğru şıkkı, "Acil durumlar için küçük miktarlarda (30-60 mL) süt saklanmalıdır" diyen annelerin %51.8'si ifadeye doğru şıkkı, "Kalan sütün atılmaması için az miktarlarda depolanmalıdır" diyen annelerin %55.6'sı doğru şıkkı işaretleyerek, bu ifadelerle doğru yanıt vermiştir.

Araştırmaya katılan gebelerin eğitim durumuna göre anne sütü beslenmesi hakkında bilgi alma durumları karşılaştırıldığında; anne sütü bilgi alma durumu ile gebelerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p=0.024<0.05$). Buna göre ilkokul mezunu gebe annelerde anne sütü beslenme hakkında eğitim alanların oranı ortaokul mezunu gebe annelerden anlamlı derecede daha düşüktür. Araştırmaya katılan gebelerin eğitim durumuna göre bebeklerini besleme tercihi karşılaştırıldığında; besleme tercihi ile gebelerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p=0.000<0.05$). İlkokul mezunu gebe annelerde beslenme tercihi anne sütü olanların oranı ortaokul mezunu ve üniversite mezunu olan gebe annelerden anlamlı derecede daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan gebelerin eğitim durumuna göre anne sütü sağılma sıklığı konusunda bilgi durumu

Tablo 5. Gebelerin Eğitim Durumu ile Anne Sütü Beslenme ile İlgili Bilgi Durumlarının Karşılaştırılması.

	Gebe Eğitim Durumu										Ki-Kare	p
	İlkokul Mezunlu		Ortaokul Mezunlu		Lise Mezunlu		Üniversite Mezunlu		Toplam			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Anne sütü bilgi alma durumu												
Evet	19	2.9	51	48.1	61	44.2	26	33.3	157	40.3	9.457	0.024*
Hayır	49	72.1	55	51.9	77	55.8	52	66.7	233	59.7		
Beslenme tercihi												
Anne Sütü	40	58.8	39	36.8	55	39.9	20	25.6	154	39.5	33.908	0.000*
Karşık	17	25.0	15	14.2	24	17.4	9	11.5	65	16.7		
(Hazır Mama veya Anne Sütü) Karar veremedim	11	16.2	52	49.1	59	42.8	49	62.8	171	43.8		

* $p<0.05$

Tablo 6. Gebelerin Eğitim Durumu ile Anne Sütü Sağılması İle İlgili Bilgi Durumlarının Karşılaştırılması.

	Gebe Eğitim Durumu										Ki-Kare	p
	İlkokul Mezunlu		Ortaokul Mezunlu		Lise Mezunlu		Üniversite Mezunlu		Toplam			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Anne sütü ne ile sağılır?												
Elle	13	19.1	26	24.5	29	21.0	19	24.4	87	22.3	5.279	0.509
Pompa ile	49	72.1	62	58.5	85	61.6	50	64.1	246	63.1		
Diğer (enjektör ve ılık su şişesi tekniği)	6	8.8	18	17.0	24	17.4	9	11.5	57	14.6		
Hangi teknik kullanımı daha kolaydır?												
Elle	14	20.6	19	17.9	28	20.3	13	16.7	74	19.0	4.354	0.629
Pompa ile	50	73.5	75	70.8	102	73.9	61	78.2	288	73.8		
Diğer (enjektör ve ılık su şişesi tekniği)	4	5.9	12	11.3	8	5.8	4	5.1	28	7.2		
Anne sütü ne kadar sıklıkla sağılmaktadır?												
En az 3 saatte bir	22	32.4	47	44.3	74	53.6	40	51.3	183	46.9	14.103	0.029*
Geceleri 2-3 kez ya da daha az	11	16.2	9	8.5	7	5.1	4	5.1	31	7.9		
Sıklığını bilmiyorum	35	51.5	50	47.2	57	41.3	34	43.6	176	45.1		

* $p<0.05$

Tablo 7. Gebelerin Eğitim Durumu ile Anne Sütü Saklama Koşulları İle İlgili Bilgi Durumlarının Karşılaştırılması.

	Gebe Eğitim Durumu										Ki-Kare	p
	İlkokul Mezunlu		Ortaokul Mezunlu		Lise Mezunlu		Üniversite Mezunlu		Toplam			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Sağlanmış anne sütü saklanır mı?												
Evet	63	92.6	84	79.2	125	90.6	71	9.0	343	87.9	10.590	0.014*
Hayır/Fikrim Yok	5	7.4	22	20.8	13	9.4	7	9.0	47	12.1		
Anne sütü nerede saklanır?												
Buzdolabı	34	50.0	44	41.5	67	48.6	38	48.7	183	46.9	4.685	0.585
Derin dondurucu	10	14.7	21	19.8	27	19.6	19	24.4	77	19.7		
Diğer (oda ısında)	24	35.3	41	38.7	44	31.9	21	26.9	130	33.3		
Doğum sonrası saklama koşullarında zorluk yaşayacağınızı düşünüyor musunuz?												
Evet	21	30.9	34	32.1	37	26.8	21	26.9	113	29.0	1.089	0.780
Hayır	47	69.1	72	67.9	101	73.2	57	73.1	277	71.0		
Daha önce anne sütü saklama koşullarına önelik eğitime katıldınız mı?												
Evet	16	23.5	28	26.4	27	19.6	10	12.8	81	20.8	5.485	0.140
Hayır	52	76.5	78	73.6	111	80.4	68	87.2	309	79.2		

* $p < 0.05$

Tablo 8. Gebelerin Doğum Sonrası İlk Altı Ay Çalışma Durumu ile Anne Sütü Beslenmesi ile İlgili Bilgi Durumlarının Karşılaştırılması.

	Doğum Sonrası İlk 6 Ay Çalışma Durumu						Ki-Kare	p
	Çalışan		Çalışmayan		Toplam			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Anne sütü bilgi alma durumu								
Evet	23	54.8	134	38.5	157	40.3	4.118	0.042*
Hayır	19	45.2	214	61.5	233	59.7		
Beslenme tercihi								
Anne Sütü	13	31.0	141	40.5	154	39.5	3.440	0.179
Karışık (Hazır Mama veya anne Sütü)	11	26.2	54	15.5	65	16.7		
Karar veremedim	18	42.9	153	44.0	171	43.8		

* $p < 0.05$

Tablo 9. Gebelerin Doğum Sonrası İlk Altı Ay Çalışma Durumu ile Anne Sütü Sağmaya İlişkin Bilgi Durumlarının Karşılaştırılması.

	Doğum Sonrası İlk 6 Ay Çalışma Durumu						Ki-Kare	p
	Çalışacak Olan		Çalışmayacak Olan		Toplam			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Anne sütü ne ile sağılır?								
Elle	13	31.0	74	21.3	87	22.3	2.076	0.354
Pompa ile	24	57.1	222	63.8	246	63.1		
Diğer (enjektör ve ilk su şişesi tekniği)	5	11.9	52	14.9	57	14.6		
Hangi teknik kullanımı daha kolaydır?								
Elle	10	23.8	64	18.4	74	19.0	1.269	0.530
Pompa ile	28	66.7	260	74.7	288	73.8		
Diğer (enjektör ve ilk su şişesi tekniği)	4	9.5	24	6.9	28	7.2		
Anne sütü ne kadar sıklıkla sağılmaktadır?								
En az 3 saatte bir	24	57.1	159	45.7	183	46.9	2.010	0.366
Geceleri 2-3 kez ya da daha az	3	7.1	28	8.0	31	7.9		
Sıklığını bilmiyorum	15	35.7	161	46.3	176	45.1		

* $p < 0.05$

Tablo 10. Gebelerin Doğum Sonrası İlk Altı Ay Çalışma Durumu ile Anne Sütü Saklama Koşulları ile İlgili Bilgi Durumlarının Karşılaştırılması.

	Doğum Sonrası İlk 6 Ay Çalışma Durumu						Ki-Kare	p
	Çalışan		Çalışmayan		Toplam			
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde		
Sağılmış anne sütü saklanır mı?								
Evet	36	85.7	307	88.2	343	87.9	0.222	0.638
Hayır/Fikrim Yok	6	14.3	41	11.8	47	12.1		
Anne sütü nerede saklanır?								
Buzdolabı	17	40.5	166	47.7	183	46.9	0.805	0.669
Derin Dondurucu	9	21.4	68	19.5	77	19.7		
Diğer (oda ısısında)	16	38.1	114	32.8	130	33.3		
Doğum sonrası saklama koşullarında zorluk yaşayacağınızı düşünüyor musunuz?								
Evet	17	40.5	96	27.6	113	29.0	3.026	0.082
Hayır	25	59.5	252	72.4	277	71.0		
Daha önce anne sütü saklama koşullarına yönelik eğitime katıldınız mı?								
Evet	10	23.8	71	20.4	81	20.8	0.264	0.607
Hayır	32	76.2	277	79.6	309	79.2		

* $p < 0.05$

karşılaştırıldığında; anne sütü sağılma sıklığı konusunda bilgi durumu ile gebelerin eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p=0.029 < 0.05$). Buna göre lise mezunu gebe annelerde anne sütü sağılma sıklığını doğru bilenlerin oranı ilkokul mezunu annelerden anlamlı derecede fazladır.

Araştırmaya katılan gebelerin eğitim düzeyine göre sağılmış anne sütünün saklama konusunda bilgi durumu karşılaştırıldığında; sağılmış anne sütü saklama konusunda bilgi durumu ile gebelerin eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p=0.014 < 0.05$). Buna göre ortaokul mezunu gebe annelerde sağılmış anne sütü saklanması gerektiğini söyleyenlerin oranı diğer eğitim düzeylerinden anlamlı derecede daha düşük saptanmıştır.

Araştırmaya katılan gebelerin doğum sonrası ilk altı ay içinde çalışmaya başlayacak olma durumuna göre anne sütü hakkında bilgi alma durumu ve bebeğini besleme tercihi karşılaştırıldığında; aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p=0.042 < 0.05$). Buna göre doğum sonrası ilk 6 ayda çalışmaya başlayacak gebelerde anne sütü beslenme hakkında eğitim alanların oranı çalışmayan gebelerden anlamlı derecede daha yüksek saptanmıştır.

Araştırmaya katılan gebelerin doğum sonrası ilk altı ay çalışmayı planlama durumuna göre anne sütü

sağılma tekniği, hangi tekniğin daha kolay olduğu ve anne sütü sağılma sıklığı hakkında bilgi durumu karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır ($p > 0.05$).

Araştırmaya katılan gebelerin doğum sonrası ilk altı ay çalışmayı planlama durumuna göre anne sütü saklama bilgisi, anne sütü saklama yeri, anne sütü saklama konusunda zorluk yaşayacağınızı düşünme ve anne sütü saklama koşulları hakkında eğitim alma durumu karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır ($p > 0.05$).

TARTIŞMA

Bu bölümde; gebelerin anne sütü sağma teknikleri ve saklama koşulları hakkındaki bilgi düzeyleri tartışılmıştır.

Araştırmaya katılan gebelerin sosyodemografik özellikleri incelendiğinde; gebelerin %35.9'unun 16-24 yaş aralığında, %35.4'ünün lise mezunu, %76.4'ünün ev hanımı olduğu ve %89.2'sinin doğum sonrası ilk 6 ay emzirme döneminde işe başlamayı planlamadığı saptanmıştır. Literatür incelendiğinde; Serçekuş ve ark.'nın⁽¹⁴⁾ anne sütünü saklama koşulları ile ilgili bilgi düzeylerinin araştırıldığı çalışmada, annelerin yaş ortalamasının 19-42 yaş olduğu, %58.4'ünün yükseköğretim mezunu ve çalışan ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile

karşılaştırıldığında; araştırmamıza katılan gebelerin çoğunluğunun lise mezunu olduğu, anne sütüne yönelik yapılan eğitimlere katılım oranlarının istenilen düzeyde olmadığı belirlenmiş olup eğitim seviyesi arttıkça bilgi düzeyinin de arttığı saptanmıştır. Bu sonuç Serçekuş ve ark.'nın ⁽¹⁴⁾ yaptığı çalışma ile benzer bulunmuştur. Bu sonucun oluşmasında eğitim seviyesi yüksek olan ve çalışan annelerin bebeklerini nasıl beslemesi ve beslenme koşullarının nasıl sağlanması gerektiği gibi sorunlarla baş etme de kendini geliştirme ve öğrenme isteğinin artmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan gebelerin %74.6'sı anne sütü sağma tekniklerini duyduklarını ve bu gebelerin anne sütü sağma tekniklerinden %22.3'ü elle ve %63.1'i pompa ile sağma tekniğini bildiklerini, %73.8'i gibi büyük çoğunluğunun ise pompa ile süt sağma tekniğinin kullanımının daha kolay olarak bildiğini ifade ettikleri görülmüştür. Gebelerin %14.7'si pompa ile sağma yöntemlerinden enjektör ve ılık şişe ile sağma tekniklerini de bildiklerini ifade etmişlerdir. Literatür incelendiğinde; Labiner-Wolfe ve ark.'nın ⁽¹⁰⁾ yaptığı bir çalışmada 1.5-4.5 aylık bebeğe sahip olan annelerin %85'inin sütlerini sağdıkları belirlenmiştir. Yılmaz ve ark.'nın ⁽²⁾ yaptıkları bir çalışmada annelerin %77.3'ünün anne sütü sağmayı duyduğu ve %56'sının süt sağma yöntemini bildiği belirlenmiş olup bu annelerin %19'unun elle, %35.7'sinin elle çalışan pompayla ve %6'sının elektrikli pompa ile süt sağdıklarını belirtirken, %39.3'ü ise her üç yöntemle de süt sağdıklarını bildirmişlerdir. Khatoon ve ark. ⁽¹⁵⁾ ait bir derlemede elle süt sağmanın daha ucuz, külfeti az ve annelere öğretilmesi gereken bir süt sağma tekniği olduğu belirtilmektedir. Yine başka bir çalışmada, kadınların çoğunluğunun (%65) süt sağmada elektrikli pompa kullandıkları saptanmıştır ⁽¹⁷⁾. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında araştırmamızda elle süt sağma tekniğinin kullanımının pompaya göre daha az bilindiği saptanmış olup bu sonuç literatür ile uyumlu bulunmuştur. Bu sonucun oluşmasında pompa ile süt sağma işleminin kullanım kolaylığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan gebelerin %87,9'u anne sütünün saklanabileceğini ve %46,9'u saklama yerinin buzdolabı olduğunu belirtmişlerdir. Gebelerin %79'u daha önce böyle bir eğitime katılmadıklarını dolayısıyla

süt saklama koşullarında zorluk yaşayacaklarını da (%71) ifade etmişlerdir. Literatür incelendiğinde; Lawrence'in ⁽¹⁶⁾ yaptığı çalışmada annelerin büyük çoğunluğu anne sütünün 72 saate kadar buzdolabında saklandığını ve içeriğinin çok az değiştiğini belirtmişlerdir. İngiltere'de yapılan çalışmada da çoğu annenin sütünü buzdolabında ve derin dondurucuda önerilen sürede sakladığı, az sayıda annenin ise önerilenden uzun süre sakladığı belirlenmiştir ⁽¹²⁾. Yapılan bir çalışmada annelere "anne sütünün sağıldıktan sonra saklanabileceği konusunda bilgileri olup olmadığı" sorulmuş ve çalışmaya katılanların büyük bir çoğunluğunun hayır yanıtı verdikleri saptanmıştır. Çalışmalarına dahil ettikleri annelere oda sıcaklığında, derin dondurucuda ve buzdolabında sütün saklama süreleri sorulmuş ve buzdolabında 24 saat yanıtı veren annelerin oranı %3.8, derin dondurucu da 6 ay yanıtı verenlerin oranı ise %0.5 belirlenmiştir ⁽¹⁸⁾. Serçekuş ve ark.'nın ⁽¹⁴⁾ yaptıkları çalışmada annelerin çoğu bir günden daha az ya da 2-3 güne kadar anne sütünü buzdolabında sakladığı, çok az annenin de 4-5 güne kadar sakladığı ve annelerin yarısından fazlası oda sıcaklığında 1-2 saatten fazla saklamadıklarını belirtmişlerdir. Labier-Wolfe ve Fein'in ⁽¹²⁾ yaptıkları benzer çalışmada anneler, sütünü oda sıcaklığında 4 saatten fazla saklamadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında çalışmaya katılan gebelerin oda sıcaklığında saklama koşulları hakkında bilgili ve duyarlı oldukları, yalnız çok az sayıda annenin bu saklama koşulunu tercih ettiği saptanmış olup bu sonuç literatür ile uyumlu bulunmuştur. Bu sonucun oluşmasında günümüzde anne eğitim seviyesinin artmasından ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte annelerin istedikleri bilgilere ulaşmada zorluk yaşamamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan gebelerin %49.5'i "Süt saklama kaplarının uzun süreli kullanımda sert plastik ve camdan yapılmış sert kenarlı kaplar kullanılmalıdır" ifadesine doğru yanıtı verdiği saptanmış olup gebelerin çoğunluğu kısa süreli kullanımlarda poşet kullanımı konusunu bilmediklerini ifade etmişlerdir. Literatür incelendiğinde; Serçekuş ve ark.'nın ⁽¹⁴⁾ yaptıkları çalışmada plastik süt saklama poşetlerinin, cam kaplara ve süt saklamak için üretilen plastik süt kaplarına göre daha yaygın kullanıldığı, annelerin sütlerini plastik pet şişede, buzdolabı poşetlerinde ve hastanede kullanılan steril idrar kaplarında sakladık-

ları bildirilmiştir. Yılmaz ve ark. 'nın ⁽¹⁹⁾ yaptıkları çalışmada ise annelerin, anne sütü saklanmasında steril idrar kaplarını kullandıkları ve kliniklerde bu kaplara sağlık personelleri aracılığıyla ulaştıkları bildirilmiştir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, gebelerin yaklaşık yarısı (%49.5) süt saklama kapları ile ilgili ifadelerle doğru cevap vermiş olup bu sonuç literatür ile uyumlu bulunmuştur. Bu sonucun oluşmasında günümüzde gebelerin artık daha bilinçli bir anne adayı olarak kendisini hazırlamasından, gebelerin eğitim seviyesinin artmasından ve teknolojinin gelişmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Academy of Breastfeeding Medicine (ABM) Clinical Protocol ⁽²⁰⁾ önerilerine göre saklama kapları sıcak, sabunlu suyla yıkanmalı ve durulanmalıdır. Bulaşık makineleri, sıcak suyla yeterli temizliği sağlayabildiğinden güvenle kullanılabilir ve bulaşık makinesi kullanılmadığı hallerde kapların yıkandıktan sonra kaynatılması önerilmektedir ^(20,22). Araştırmaya katılan gebelerin %64.9'u "kaplar yıkandıktan sonra kaynatılır" ifadesine doğru yanıtı vererek doğru cevaplamışlardır. Yine gebelerin %67.7'si "Saklama kapları sıcak, sabunlu suyla yıkanmalı ve durulanmalı" ifadesine doğru diyerek doğru yanıt vermişlerdir. Gebelere kapların temizliğine yönelik sorulan "saklama kapları bulaşık makinesinde yıkanmaz" ifadesine %47.4'ü doğru diyerek yanlış cevabı vermişlerdir. Literatür incelendiğinde; Serçekuş ve ark.'nın ⁽¹⁴⁾ yaptıkları çalışmada annelerin kapların temizliğinde kaynatma yöntemini kullandıkları ve kapların temizliğinde bulaşık makinesi kullanımını bulmadıkları bildirilmiştir. Labiner-Wolf ve Fein'in ⁽¹²⁾ yaptıkları çalışmada saklama kaplarına yönelik yine benzer hatalar görülmüştür. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, annelerin anne sütü saklama kaplarının temizliği konusunda doğru ancak eksik bilgilere sahip olduğu saptanmış olup bu durum literatür ile benzer bulunmuştur. Annelerin yaptıkları bazı hatalı uygulamalar bebekleri için sağlık yönünden sorunlar teşkil ettiği için yapılan hataların engellenmesinde annelerin bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Anne sütünün koruyucu içerikleri dondurma, eritme ve ısıtma gibi işlemler esnasında değişebilir hatta geri dönüşümsüz hasarlar meydana getirebilmektedir ⁽²³⁾. Araştırmaya katılan gebelerin %47.9'u "Sağlıklı anne sütü mikrodalga fırında ısıtılabilir" ifadesine yan-

lış şıkkı işaretleyerek doğru cevap verdiği görülmüştür. Çalışmamıza katılan gebelerin "Anne sütü ocakta ısıtılabilir" ve "sütün 40°C'nin üzerinde ısıtılmaması önerilmektedir" ifadelerine verdikleri yanıtlara göre gebelerin sırasıyla %46.2'si ve %59'u bu konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı belirlenmiştir. "Dondurulmuş sütün buzu buzdolabında ya da ılık suyun içinde çözülür" ifadesine gebelerin %47.9'u doğru diyerek doğru yanıtı vermişlerdir. Literatür incelendiğinde; Labiner-Wolf ve Fein 'in ⁽¹²⁾ yaptıkları bir çalışmada annelerin dondurulmuş sütün çözülmesi için mikrodalga fırını kullandıkları bildirilmiştir. Serçekuş ve ark.'nın ⁽¹⁴⁾ yaptıkları bir çalışmada annelerin çoğunluğu önerilen şekilde çözülme işlemini yapsalar da az bir kısmı mikrodalga ve ocakta direkt ısıttıkları hatta çözülürmüş sütü yeniden dondurdukları yönünde yanıtlar verdikleri bildirilmiştir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, araştırmaya katılan gebelerin anne sütünü dondurma, eritme ve ısıtma gibi işlemler sırasında ciddi hatalar yaptığı saptanmış olup bu durum literatür ile uyumlu bulunmuştur. Hatalı uygulamalar sütün yapısını bozulmasına ve sütün içeriğinde bakteri üremesine neden olarak bebeğin sağlığını olumsuz yönde etkilediğinden, bu uygulamalara yönelik girişimlerde bilgilendirme sağlanmasında pediatri hemşiresine önemli görevlerin düştüğü düşünülmektedir.

Anne sütüyle besleme durumunda etkileyen faktörlerden biride annenin eğitim düzeyidir. Araştırmaya katılan gebelerin eğitim durumuna göre anne sütü beslenmesi hakkında bilgi alma durumları karşılaştırıldığında; anne sütü bilgi alma durumu ile gebelerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p<0,05$). Çalışmaya katılan ilkökul mezunu gebe annelerde anne sütü ile beslenme hakkında eğitim alanların oranı ortaokul mezunu gebe annelerden anlamlı derecede daha düşüktür. Gebelerin eğitim durumuna göre bebeklerini besleme tercihi karşılaştırıldığında; besleme tercihi ile gebelerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p<0,05$). Eğitim düzeyleri arttıkça gebelerin bebeklerini anne sütü ile besleme durumlarının azaldığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde, Atlas'ın ⁽²⁴⁾ çalışmasında anne sütü eğitimi alan ve almayan anneler arasında anne sütü vermeleri açısından istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamış ve annelerin %86.1'inin bebeklerine ilk 4-6 ay anne sütü

verdikleri de bildirilmiştir. Yetim ve ark.'nın ⁽²⁵⁾ yaptığı bir çalışmada annelerin beslenme tercihinde TV ve reklamların %45.3 oranda etkili olduğu ve yine bu konuyla ilgili çalışmaların sınırlı sayıda bildirilmiştir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, yaptığımız çalışmada eğitim seviyesi yüksek olan annelerin anne sütü ile beslemeyi daha az tercih ettiği saptanmış ancak buna karşın eğitim seviyesi yüksek olan annelerin anne sütü ile ilgili daha fazla bilgi aldıkları belirlenmiştir. Bu durum literatür ile uyumlu bulunmamıştır. Bu durumun oluşmasında gebeler konu ile ilgili yeterli eğitimi almış olsalar bile, beslenme tercihi olarak mama kullanımının özendirilmesine yönelik yayın organlarının varlığı, eğitimi seviyesi yüksek ve çalışan annelerin çalışmaya başladıktan sonra emzirme sorunu yaşayacaklarına ilişkin endişelerinin de mama kullanımı tercihini etkileyen bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Türk Neonatoloji Derneği sağlıklı term bebeğin beslenmesi rehberine göre süt sağma sıklığını en az 3 saatte bir şeklinde önermiştir ⁽²⁶⁾. Araştırmaya katılan gebelerin eğitim durumuna göre anne sütü sağılma sıklığı konusunda bilgi durumları karşılaştırıldığında; anne sütü sağılma sıklığı konusunda doğru bilgi durumu ile gebelerin eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır ($p<0,05$). Buna göre lise mezunu gebe annelerde anne sütü sağılma sıklığını doğru bilenlerin oranı ilkökul mezunu annelerden anlamlı derecede daha fazladır ($p<0,05$). Literatür incelendiğinde, Bayram'ın ⁽¹⁸⁾ çalışmasında çoğunluğu ilkökul-ortaokul mezunu olan annelerin %95.7'si sağılma sıklığını 2-3 saatte bir şeklinde cevap vermiştir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, yaptığımız çalışmada araştırmamıza katılan gebelerin eğitim düzeyi arttıkça anne sütü sağma sıklığını en az 3 saatte bir diyenlerin (%53.6) oranının da arttığı görülmüştür. Ulaşılan sonuç literatür ile uyumlu bulunmuştur. Bu durumun oluşmasında, eğitim düzeyi arttıkça anne sütü ile beslenme hakkında bilgi alma durumlarına paralel olarak süt sağma sıklığını da doğru cevap verdikleri düşünülmektedir.

Süt sağma işlemi annenin bebekten ayrı kaldığı durumlar veya işe başlamak zorunda olduğunda uygulanır ^(27,28). Araştırmaya katılan gebelerin doğum sonrası ilk altı ay çalışmayı planlama durumu göre anne sütü hakkında bilgi alma durumu karşılaştırıldı-

ğında; anne sütü hakkında bilgi alma durumu ile gebelerin doğum sonrası ilk altı ay çalışma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır. Buna göre doğum sonrası ilk altı ayda çalışan annelerde anne sütü beslenme hakkında eğitim alanların oranı çalışmayan gebe annelerden anlamlı derecede daha yüksek saptanmıştır ($p<0,05$). Literatür incelendiğinde; Gökdemirel ve ark. ⁽²⁹⁾ ile İsmail ve ark.'nın ⁽³⁰⁾ yaptıkları nitel çalışmalarda çalışan anneler; iş durumları ve emzirmeye devam edememeye bağlı yaşadıkları psikolojik kaygıyı belirtmiş olup işyeri koşullarında süt sağmak için uygun malzemeler, zaman ve ortamın sağlanması yanı sıra annelerin bunun için gerekli bilgi ve donanıma sahip olması gerektiğini belirtmişlerdir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, yaptığımız çalışmada çalışan annelerin konu ile ilgili daha fazla bilgiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu durumun oluşmasında çalışan annelerin bebekleri ile ayrı kalacağı zaman diliminde bebeğinin anne sütü ile beslemenin ideal bir şekilde devamlılığını sağlamak için sağma teknikleri ve saklama koşullarına yönelik bilgi gereksinimine ihtiyaç duydukları, çalışmayan annelerde bu durumun aksine bebeklerinden ayrı kalmadıkları için ihtiyaç duymadıkları düşünülmektedir.

Çalışan annelerin gününün büyük bir bölümünü iş yerinde geçirdiği düşünülürse, çalışan bir anne için bebeğini emzirmesi hiç kolay görünmemektedir ^(32,33). Araştırmaya katılan gebelerin bebeğini besleme tercihi ile gebelerin doğum sonrası ilk 6 ay çalışmayı planlama durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır ($p<0,05$). Çalışacak ve çalışmayacak olan annelerin bebeklerini besleme tercihi olarak anne sütünü tercih etmelerinde bir farklılık saptanmamıştır. Literatür incelendiğinde; Aytekin ve ark.'nın ⁽³¹⁾ yaptıkları çalışmada çalışan ve çalışmayan annelerin bebeklerinin, tek başına anne sütü alma durumlarına bakılmış ve istatistiksel olarak fark görülmesi de çalışan annelerin bebeklerinin diğer gruba göre daha yüksek oranla (4-6 ay süre) tek başına anne sütü aldığı bildirilmiştir. Gökdemirel ve ark.'nın ⁽²⁹⁾ niteliksel olarak yaptıkları bir çalışmada ilk 6 ay çalışma durumu olan annelerin bir kısmının, ilk günlerde mamaya başladığı, ancak sadece ilk 15 gün anne sütü verdikleri, daha sonra mamaya başladıkları ve mama ile devam ettikleri bildirilmiştir. Yapılan araştırma bulguları literatür ile karşılaştırıldığında, araştırmamızda doğumdan sonra ilk altı ay

çalışacak ve çalışmayacak olan annelerin beslenme tercihi olarak anne sütünü tercih etmelerinde bir farklılık saptanmamış olmasına rağmen çalışmayacak olan annelerin anne sütü ile beslemeyi daha fazla tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu durum literatür ile uyumlu bulunmuştur. Bu sonucun oluşmasında ilk altı aydan önce çalışmaya başlayan anneler, her ne kadar süt izinleri olsa da ve farklı şekillerde bu izinleri kullanmayı tercih etseler de bu uygulamaların bir süre sonra annelere zor gelmesi ya da çalışma koşullarından kaynaklanan nedenlerle bebeklerine anne sütü vermede olumsuz etkisinin olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda iş yeri koşullarının süt sağma ya da sütü uygun koşullarda saklamada elverişli ortamın olmadığından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırmaya katılan gebelerin doğum sonrası ilk 6 ay çalışma durumuna göre anne sütü sağılma tekniği, hangi tekniğin daha kolay olduğu ve anne sütü sağılma sıklığı hakkında bilgi durumu karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmamıştır ($p>0,05$). Çalışmaya dahil olan gebelerin anne sütü sağma tekniklerinden kullanım kolaylığı açısından pompayı tercih ettikleri düşünülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmaya katılan gebelerin büyük bir çoğunluğu anne sütü sağma tekniklerini duyduklarını, daha önce sütünü sağlamadıklarını ve anne sütünün saklanabileceğini ifade etmiştir. Anne sütü sağma tekniklerinden %63.1'i pompa ile sağma tekniğini bildiğini ve %73.8'i pompa ile süt sağma tekniğini kullanım kolaylığı açısından tercih ettikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan gebelerin anne sütü saklama koşullarına yönelik sorulan ifadelerle verdikleri yanıtların çoğunu doğru olarak cevapladıkları görülmüştür. Gebelerin eğitim düzeyleri arttıkça gebelerin bebeklerini anne sütü ile besleme durumlarının azaldığı görülmektedir. Gebelerin anne sütünün sağılma sıklığı bilme durumu gebelerin eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu saptanmış ve eğitim düzeyi arttıkça anne sütü sağılma sıklığı bilgisini bilme oranlarında arttığı görülmüştür. Araştırmaya katılan ortaokul mezunu gebe annelerde sağılmış anne sütü saklanması gerektiğini söyleyenlerin oranı diğer eğitim düzeylerinden anlamlı derecede daha düşük olduğu görülmüştür. Çalışmamızda çalışan annelerde anne sütü ile beslenme hakkında

eğitim alanların oranı çalışmayan annelerden anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlar doğrultusunda; hemşireler, gebelik ve doğum sonrası dönemde annelerin çalışma durumunu ve iş yeri koşullarını göz önüne alarak bilgi ve danışmanlık hizmeti vermelidirler. Aynı zamanda iş yerlerinde süt saklama koşulları için uygun ortam ve malzemelerin varlığı ve annelerin süt sağmalarına desteklenmesi teşvik edilmelidir. Özellikle bu annelerin planlanan eğitimlerine; anne sütünü nasıl tekniklerle sağacağını, hangi saklama koşullarını tercih etmesi gerektiği ve hangi kaplarda saklayabileceği gibi konuları dahil edilip bunların gerekliliğinin önemi vurgulanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Eker A, Yurdakul M. Annelerin bebek beslenmesi ve emzirmeye ilişkin bilgi ve uygulamaları. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi. 2006;15(9):158-63.
2. Yılmaz M, Aykut M, Balcı E, Şahin H, Sağıroğlu M, Gün İ. Annelerin anne sütü sağma konusundaki bilgi ve davranışları. Sağlık Bilimleri Dergisi. 2015;24:7-13.
3. Thulier D, Mercer J. Variables associated with breastfeeding duration. Journal of Obstetric, Gynecologic and Neonatal Nursing. 2009;38(3):259-68. [CrossRef]
4. Kepekçi M, Yalçınoğlu N, Devocioğlu E, Eren T, Gökçay G. Emzirme danışmanlığı birimine başvuran annelerin ve bebeklerin incelenmesi. Çocuk Dergisi. 2012;12(4):164-8. [CrossRef]
5. Bertan M, Özçebe H. 2000'li yıllarda herkese sağlık kavramı içinde anne sütü. Katkı Pediatri Dergisi. 1991;5(6):649-55.
6. Ball TM, Benett DM. The economic impact of breast feeding. Pediatric Clinics of North America. 2001;48:253-62. [CrossRef]
7. Tunçel E, Dündar C, Canbaz S, Pekşen Y. Bir üniversite hastanesine başvuran 0-24 aylık çocukların anne sütü ile beslenme durumlarının saptanması. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 2006;10(1):1-6.
8. Başkale H, Serçekuş P. Anne sütünün saklama koşullarına yönelik güncel bilgi ve uygulamalar. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi. 2014;7(4).
9. Bağ Ö. Annelerin Anne sütü hakkındaki bilgi düzeyi ve emzirmeyi etkileyen psikososyal faktörler (uzmanlık tezi). İzmir: Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Klinikleri, 2006.

10. Labiner-Wolfe J, Fein SB, Shealy KR, Wang C. Prevalence of breast milk expression and associated factors. *Pediatrics*. 2008;122(2):63-8. [CrossRef]
11. Larson E, Zuill R, Zier V, Berg B. Storage of human breast milk. *Infection Control*. 1984;5(03):127-30. [CrossRef]
12. Labiner-Wolfe J, Fein SB. How US mothers store and handle their expressed breast milk. *Journal of Human Lactation*. 2013;29(1):54-8. [CrossRef]
13. Takci S, Gülmez D, Yiğit S, Doğan O, Haşçelik G. Container type and bactericidal activity of human milk during refrigerated storage. *Journal of Human Lactation*. 2013;29(3):406-11. [CrossRef]
14. Serçekuş P, Başkale H, İnci FH, Özkan S. Annelerin anne sütünü saklama uygulamalarının belirlenmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*. 2015;14(6). [CrossRef]
15. Khatoun S, Begum T, Begum N. Expression of breast milk-an update. *Journal of Shaheed Suhrawardy Medical College*. 2013;4(2):62-4. [CrossRef]
16. Lawrence R. Storage of human milk and the influence of procedures on immunological components of human milk. *Acta Paediatrica*. 1999;88(430):14-8. [CrossRef]
17. Clemons SN, Amir LH. Breastfeeding women's experience of expressing: A descriptive study. *J Hum Lact*. 2010;26:258-65. [CrossRef]
18. Bayram F. Postpartum dönemdeki annelerin anne sütünün önemi hakkında bilgi düzeylerinin incelenmesi (yüksek lisans tezi). Afyon: Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, 2006.
19. Şahin H, Yılmaz M, Aykut M, Balcı E, Sağiroğlu M, Öztürk A. Kayseri'de iki toplum sağlığı merkezine başvuran annelerde emzirme sorunları ve risk etmenleri. *Türk Pediatri Arşivi*. 2013;48(2):145-51. [CrossRef]
20. Academy of Breastfeeding Medicine Clinical Protocol (ABM). Academy of Breastfeeding Medicine Protocol Committee. ABM Clinical Protocol 8: Human milk storage information for home use for full-term infants. *Breast Feeding Medicine*. 2010;5(3):127-30. [CrossRef]
21. Ministry of Health (MH) 2012. Food and nutrition guidelines for healthy infants and toddlers (aged 0-2): A Background Paper (4th ed) - Partially Revised December 2012. Wellington: Ministry of Health. Erişim Adresi: <http://www.health.govt.nz/system/files/documents/publications/food-and-nutrition-guidelines-healthy-infants-and-toddlers-revised-dec12.pdf>. Erişim Tarihi 19. 12. 2016.
22. Lawrence R. Breast feeding: a guide for the medical profession. 7th edition. Missouri. Elsevier Health Sciences, 2010.
23. Çan G, Topbaş M. Anne sütünün saklanması. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 2007;6(5):375-9.
24. Atlas B. Anne sütü konulu eğitimin etkinliğinin değerlendirilmesi (uzmanlık tezi). İstanbul: T.C. Sağlık Bakanlığı Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Koordinatörlüğü, 2006.
25. Yetim A, Yetim Ç, Devocioğlu E. İğdir'da annelerin süt çocuğu beslenmesi konusundaki bilgi ve davranışları. *Journal of Current Pediatrics/Güncel Pediatri*. 2015;13(1). [CrossRef]
26. Kültürsay N, Bilgen H, Türkyılmaz C. Sağlıklı term bebeğin beslenmesi rehberi. *Türk Neonatoloji Derneği*, 2014.
27. Coşkun T. Anne sütü ile beslenme sırasında karşılaşılan sorunlar. *Katkı Pediatri Dergisi*. 2003;25(2):255.
28. Win NN, Binns CW, Zhao Y, Scott JA, Oddy WH. Breast feeding duration in mothers who express breast milk: a cohort study. *International Breastfeeding Journal*. 2006;1(1):1. [CrossRef]
29. Gökdemirel S, Bozkurt G, Gökçay G. Çalışan annelerin emzirme sürecinde yaşadıkları. *Çocuk Dergisi*. 2008;8:221-34.
30. Ismail TAT, Sulaiman Z, Jalil R, Muda WMW, Man NNN. Breast milk expression among formally employed women in urban and rural Malaysia: A qualitative study. *International Breastfeeding Journal*. 2012;7(1):1. [CrossRef]
31. Aytekin A, Sarıkaya P, Küçükoğlu S. Çalışan ve çalışmayan annelerin bebek beslenmesine yönelik davranışlarının incelenmesi. *Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni*. 2015;49(1).
32. Koç Işık G, Tezcan S. Gebelerin emzirmeye ilişkin tutumları ve emzirme tutumunu etkileyen bazı faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*. 2005;12(2):1-13.
33. Yorgancı Sökücü F, Aslan E. Kadının çalışma durumunun emzirmeye etkisi. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*. 2012;20(1):62-8.